ACADEMIC SPECTRUM

2026-yil 2-son

Ilmiy-metodik jurnal
Научно методический журнал
Scientific and Methodical Journal

ISSN
3093-9089

Buxoro - 2026

ACADEMIC SPECTRUM

Ilmiy-metodik jurnal
Научно методический журнал
Scientific and Methodical Journal

№ 2-Son 2026-yil

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Buxoro viloyat Axborot va Ommaviy komunikatsiyalar boshqarmasi tomonidan 2025-yil 26-dekabrdagi №1273056 sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan

BOSH MUHARRIR:
Axmadov Nazirjon Rahmat o‘g‘li
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
TAHRIRIYAT KENGASHI A’ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Olimov Shirinboy Sharofovich — pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti “Pedagogika” kafedrasi mudiri).

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta’limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O’quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig‘i).

Safarov Dilmurod Xalimovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi Akademik faoliyat bo'yicha direktor o'rinbosari)

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Yoshlar masalalari va ma`naviy-ma`rifiy ishlar bo`yicha birinchi prorektor).

Rustamov Shavkat Shuhrat o’g‘li - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi mudiri).

Ganjiyev Feruz Furqatovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi professori).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi dotsenti).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasi dotsenti).

Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li - psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi dotsenti).

Mas’ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o‘g‘li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Akhmadov Nazirjon Rahmat o‘g‘li — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Valeriy Vladimirovich Kuleshov — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Elena Vasilyevna Andrienko — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information and Technological Education, Novosibirsk, Russia).

Tatyana Aleksandrovna Romm — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Shirinboy Sharofovich Olimov — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Bukhara State University, Head of the “Pedagogy” Department).

Lochin Rustamovich Zaripov — Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan, Head of the Department for Improvement of Educational and Methodological Activities).

Dilmurod Xalimovich Safarov — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Navoi Regional Center for Pedagogical Excellence, Deputy Director for Academic Affairs).

Akmal Mardonovich Nazarov — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Bukhara State University, First Vice-Rector for Youth Affairs and Spiritual-Educational Work).

Shavkat Shuhrat o‘g‘li Rustamov — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor (Bukhara State University, Head of the “Psychology” Department).

Feruz Furqatovich Ganjiyev — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor (Bukhara State University, Professor of the “Psychology” Department).

Dilafruz Tuymuratovna Ismatova — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Associate Professor (Bukhara State University, “Psychology” Department).

Sodiqjon Saidjonovich Mukhlisov — Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor (Bukhara State University, “Information Systems and Digital Technologies” Department).

Muxtor Hasan o‘g‘li Tilavov — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences, Associate Professor (Bukhara State University, “Psychology” Department).

EXECUTIVE SECRETARY:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o‘g‘li — Lecturer, Department of Psychology, Bukhara State University.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Ахмадов Назирджон Рахмат угли — доктор философии по психологии (PhD), доцент.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович — доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андриенко Елена Васильевна — доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационных и технологических наук, г. Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна — доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарных и социальных наук, г. Новосибирск, Россия).

Олимов Ширинбой Шарофович — доктор педагогических наук, профессор (Бухарский государственный университет, заведующий кафедрой «Педагогика»).

Зарипов Лочин Рустамович — доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр развития высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан, начальник управления совершенствования учебно-методической деятельности).

Сафаров Дилмурод Халимович — доктор психологических наук (DSc), профессор (Навоийский областной центр педагогического мастерства, заместитель директора по академической деятельности).

Назаров Акмал Мардонович — доктор психологических наук (DSc), профессор (Бухарский государственный университет, первый проректор по делам молодежи и духовно-просветительской работе).

Рустамов Шавкат Шухрат угли — доктор психологических наук (DSc), доцент (Бухарский государственный университет, заведующий кафедрой «Психология»).

Ганжиев Феруз Фуркатович — доктор психологических наук (DSc), доцент (Бухарский государственный университет, профессор кафедры «Психология»).

Исматова Дилафруз Туймуратовна — доктор философии (PhD) по психологическим наукам, доцент (Бухарский государственный университет, кафедра «Психология»).

Мухлисов Содикжон Саиджонович — доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент (Бухарский государственный университет, кафедра «Информационные системы и цифровые технологии»).

Тилавов Мухтор Хасан угли — доктор философии (PhD) по психологическим наукам, доцент (Бухарский государственный университет, кафедра «Психология»).

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Дехконбоев Шохжахон Ойбек угли — преподаватель кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd)

O'SMIRLIK DAVRIDA KOGNITIV JARAYONLARNING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-MUHIT OMILLARI VA ULARNING SHAXS KAMOLOTIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'smirlik davrida kognitiv rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik determinantlar va ularning shaxsiy rivojlanishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. O'smirlik davri shaxs psixikasining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanib, bu davrda tafakkur, xotira, diqqat, idrok va muammoli vaziyatlarni hal etish kabi kognitiv jarayonlar sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi. Tadqiqotda kognitiv rivojlanishning shakllanishida oila muhiti, ota-onaning tarbiyaviy uslubi, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar, ta'lim muassasalaridagi psixologik iqlim hamda ijtimoiy axborot makonining ta'siri yoritib beriladi. Shuningdek, ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash, muloqot tajribasi va ijtimoiy rollarni o'zlashtirish jarayonining o'smir shaxsining intellektual faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni asoslab beriladi. Maqolada kognitiv rivojlanishning shaxsiy yetuklik, o'z-o'zini anglash va ijtimoiy moslashuv jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari o'smirlar bilan ishlovchi psixologlar, pedagoglar va ijtimoiy soha mutaxassislari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *o'smirlik davri, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-psixologik determinantlar, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy muhit, tafakkur.*

Аннотация. *В статье рассматриваются социально-психологические детерминанты когнитивного развития подростков и их роль в личностном развитии. Подростковый возраст характеризуется интенсивным развитием познавательных процессов, таких как мышление, память, внимание, восприятие и способность к решению проблемных ситуаций. В работе анализируется влияние семейной среды, стилей воспитания, межличностных отношений со сверстниками, психологического климата в образовательных учреждениях и современного информационного пространства на когнитивное развитие подростков. Особое внимание уделяется роли социального взаимодействия, психологической поддержки и усвоения социальных ролей в формировании самостоятельного мышления и интеллектуальной активности. Подчеркивается взаимосвязь когнитивного развития с процессами самосознания, личностной зрелости и социальной адаптации подростка. Результаты исследования могут быть использованы в практике психологов и педагогов при разработке программ психолого-педагогического сопровождения подростков.*

Ключевые слова: *подростковый возраст, когнитивное развитие, социально-психологические детерминанты, личностное развитие, социализация, познавательные процессы.*

Annotation. *This article explores the social and psychological determinants of cognitive development in adolescents and their role in personal development. Adolescence is a critical period marked by rapid changes in cognitive processes such as thinking, memory, attention, perception, and problem-solving abilities. The study examines the influence of family environment, parenting styles, peer relationships, psychological climate in educational institutions, and the modern information environment on adolescents' cognitive growth. Particular emphasis is placed on the importance of social interaction, psychological support, and the acquisition of social roles in fostering independent thinking and intellectual engagement. The article highlights the close relationship between cognitive development and personal maturity, self-awareness, and social adaptation. The findings contribute to a deeper understanding of the mechanisms underlying adolescent cognitive development and may be applied in psychological and educational practice to support adolescents' holistic development.*

Key words: *adolescence, cognitive development, social-psychological determinants, personal development, social environment, cognitive processes.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda inson kapitalining rivojlanishi, avvalo, yosh avlodning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlash qobiliyati va ijtimoiy moslashuv darajasi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonda o‘smirlik davri alohida ahamiyat kasb etib, u shaxsning kognitiv va psixologik rivojlanishida muhim burilish bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda tafakkur, xotira, diqqat, idrok va analitik fikrlash kabi kognitiv jarayonlar jadal rivojlanib, shaxsning keyingi hayotiy faoliyati uchun mustahkam asos yaratadi. Shu sababli o‘smirlarda kognitiv rivojlanishning ijtimoiy-psixologik determinantlarini ilmiy jihatdan o‘rganish zamonaviy psixologiya fanining dolzarb yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

O‘smirlik davrida kognitiv rivojlanish biologik yetilish jarayonlari bilan bir qatorda ijtimoiy muhitning ta’siri ostida shakllanadi. Oila, tengdoshlar guruhi, ta’lim muassasalari, madaniy qadriyatlar va axborot makoni o‘smirning bilish faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan asosiy ijtimoiy-psixologik determinantlar hisoblanadi. Ushbu omillar o‘smirning bilimlarni o‘zlashtirish uslubi, muammoli vaziyatlarga munosabati va kognitiv strategiyalarini tanlash jarayonini belgilab beradi. Ayniqsa, ijtimoiy muloqot tajribasi va psixologik qo‘llab-quvvatlash darajasi kognitiv jarayonlarning samarali rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Kognitiv rivojlanish shaxsiy rivojlanish jarayoni bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u o‘smirning o‘zini anglash, shaxsiy identifikatsiya, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish va hayotiy maqsadlarni belgilashiga xizmat qiladi. Kognitiv jarayonlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi esa qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy moslashuv muammolari va shaxsiy yetuklikning sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, o‘smirlarda kognitiv rivojlanishni ta’minlovchi ijtimoiy-psixologik determinantlarni aniqlash va ularning ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot o‘smirlarda kognitiv rivojlanishning ijtimoiy-psixologik asoslarini yoritish, ularning shaxsiy rivojlanishdagi o‘rnini aniqlash hamda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar o‘smirlar bilan ishlovchi psixologlar, pedagoglar va ijtimoiy soha mutaxassislari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi kutiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda xulq-atvorning mazmuni va yo‘nalishi kelajak shaxs kamolotini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, o‘smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllanishi muammosi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Konstruktiv xulq-atvor deganda shaxsning ijtimoiy me’yor va qadriyatlarga mos ravishda faoliyat yuritishi, muammoli vaziyatlarni ijobiy va oqilona hal etishi, ijtimoiy munosabatlarda mas’uliyat, empatiya va hamkorlikni namoyon eta olishi tushuniladi. Mazkur tushunchaning ilmiy asoslarini yoritishda rus va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar muhim metodologik ahamiyatga ega.

Rus psixologiya maktabida o‘smir shaxsining rivojlanishi va xulq-atvorini o‘rganishda madaniy-tarixiy yondashuv yetakchi o‘rinni egallaydi. L.S. Vygotskiy shaxs psixikasining shakllanishini ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘lab, o‘smir xulq-atvorining konstruktiv yoki destruktiv yo‘nalishda rivojlanishi ijtimoiy tajribaning qanday o‘zlashtirilishiga bog‘liq ekanini ta’kidlaydi. Uning fikricha, muloqot va hamkorlik jarayonida tashqi ijtimoiy me’yorlar asta-sekin ichki regulyatorlarga aylanadi. Aynan shu ichkilashtirish jarayoni o‘smirda ongli o‘zini boshqarish va konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishga zamin yaratadi.

A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi doirasida xulq-atvor shaxsning yetakchi faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi. O‘smirlik davrida ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat turlari va muloqot yetakchi o‘rin egallab, o‘smirning motivatsion sohasini qayta shakllantiradi. Leontyevga ko‘ra, konstruktiv xulq-atvor ijtimoiy ahamiyatli motivlarning ustuvorligi, shaxsiy ehtiyojlar bilan ijtimoiy talablarning uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga keladi. Bu yondashuv o‘smir xulq-atvorini ongli va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat mahsuli sifatida tushuntiradi.

D.B. Elkonin o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlarini tahlil qilar ekan, tengdoshlar bilan muloqotni shaxs rivojlanishining markaziy omili sifatida ko‘rsatadi. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, tengdoshlar guruhi o‘smir uchun ijtimoiy tajriba maydoni bo‘lib, aynan shu muhitda ijtimoiy rollar, xulq-atvor me’yorlari va qadriyatlar faol o‘zlashtiriladi. Agar tengdoshlar muhiti ijobiy va qo‘llab-

quvvatlovchi bo'lsa, o'smirda konstruktiv xulq-atvor shakllanadi, aks holda esa agressivlik va ijtimoiy moslashuv buzilishlari kuzatilishi mumkin.

B.G. Ananyev shaxs rivojlanishini kompleks yondashuv asosida izohlab, o'smirlik davrida biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirini alohida ta'kidlaydi. U oilaviy tarbiya, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhitning o'smir xulq-atvoriga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil qilib, konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda individual yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash muhimligini asoslab beradi.

Xorijiy psixologiya fanida o'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllanishi masalasi ijtimoiy o'rganish va psixosotsial rivojlanish nazariyalari doirasida keng yoritilgan. A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, xulq-atvor asosan kuzatish va taqlid orqali o'zlashtiriladi. O'smirlar kattalar, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalarida namoyon bo'layotgan xulq-atvor modellarini o'zlashtirib, ularni shaxsiy xulq tizimiga singdiradilar. Ijobiy, konstruktiv modellar bilan o'zaro ta'sir o'smirda ijtimoiy maqbul xulq-atvor shakllarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida o'smirlik davri shaxs identifikatsiyasi shakllanadigan muhim bosqich sifatida talqin qilinadi. Erikson fikricha, o'smir o'zining ijtimoiy rolini aniqlash jarayonida turli xulq-atvor shakllarini sinab ko'radi. Agar bu jarayon ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va tushunish bilan kechsa, o'smirda mustaqillik, mas'uliyat va konstruktiv xulq-atvor rivojlanadi. Aksincha, ijtimoiy rad etilish va rol chalkashligi destruktiv xulq-atvorning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy psixologiya va sotsiologiya yo'nalishidagi tadqiqotlarda J. Koulman va R. Merton o'smir xulq-atvorini ijtimoiy me'yorlar, ijtimoiy nazorat va ijtimoiy rollar tizimi bilan bog'liq holda tahlil qiladilar. Ularning qarashlariga ko'ra, jamiyat tomonidan belgilangan aniq me'yorlar va kutilmalar o'smirda konstruktiv xulq-atvorni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy institutlar tomonidan qo'llab-quvvatlangan xulq shakllari o'smir tomonidan ijobiy qadriyat sifatida qabul qilinadi.

Zamonaviy g'arb psixologiyasida pozitiv psixologiya vakillari, jumladan M. Seligman va K. Peterson o'smirlik davrida ijobiy shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratadilar. Ularning tadqiqotlarida empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, muammolarni konstruktiv hal etish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari konstruktiv xulq-atvorning asosiy komponentlari sifatida talqin etiladi.

Umuman olganda, rus va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllanishi ijtimoiy muhit, oila, tengdoshlar guruhi, ta'lim muassasasi hamda shaxsning ichki psixologik resurslari o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab jarayondir. Mazkur omillarning uyg'unlashuvi o'smir shaxsida ijtimoiy maqbul, barqaror va konstruktiv xulq-atvorni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Muhokama. O'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllanishi masalasini muhokama qilish jarayonida mazkur hodisaning ko'p omilli va dinamik xususiyatga ega ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, konstruktiv xulq-atvor nafaqat shaxsning individual psixologik xususiyatlari bilan, balki u yashayotgan ijtimoiy muhitning sifati, ijtimoiy munosabatlar tizimi va tarbiyaviy ta'sirlarning izchilligi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu bois o'smir xulq-atvorini faqat shaxsiy muammo sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik jarayonlarning mahsuli sifatida baholash muhimdir.

Muhokama jarayonida e'tiborni tortadigan jihatlardan biri shundaki, o'smirlik davrida konstruktiv xulq-atvorning shakllanishi ko'pincha qarama-qarshi tendensiyalar fonida kechadi. Bir tomondan, o'smir mustaqillikka, o'z fikrini himoya qilishga va ijtimoiy mavqe egallashga intiladi, ikkinchi tomondan esa yetarli hayotiy tajriba va o'zini boshqarish mexanizmlarining to'liq shakllanmaganligi sababli impulsiv va emotsional xatti-harakatlarga moyillik kuzatiladi. Aynan shu ziddiyatli holat konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlashning zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy yondashuvlar shuni anglatadiki, oila muhiti o'smir xulq-atvorining yo'nalishini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ota-ona va farzand o'rtasidagi ishonchli munosabatlar, emotsional qo'llab-quvvatlash va aniq, adolatli talablar mavjud bo'lgan oilalarda o'smirlar konstruktiv xulq-atvor namoyon etishga ko'proq moyil bo'ladilar. Aksincha, nazoratning

haddan tashqari kuchli yoki mutlaqo sustligi, emotsional sovuqlik va nizoli muhit o‘smirda norozilik, agressivlik yoki ijtimoiy chekinish kabi destruktiv xulq shakllarini kuchaytirishi mumkin.

Muhokamada ta’lim muassasasining roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Maktab va boshqa ta’lim muhitlari o‘smir uchun nafaqat bilim olish joyi, balki ijtimoiy tajriba orttirish, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirish maydoni hisoblanadi. Agar pedagogik jarayon shaxsga yo‘naltirilgan, qo‘llab-quvvatlovchi va adolatli muhitda tashkil etilsa, o‘smirda ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik va muammolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalari shakllanadi. Aks holda, o‘smir ta’lim muassasasini psixologik bosim manbai sifatida qabul qilishi mumkin.

Tengdoshlar guruhi bilan munosabatlar ham konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, tengdoshlar tomonidan qabul qilinish va ijtimoiy e’tirof etilish ehtiyoji o‘smir xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ijobiy yo‘naltirilgan tengdoshlar muhiti o‘smirda hamkorlik, empatiya va o‘zaro yordam kabi konstruktiv xulq shakllarini rivojlantirsa, salbiy yo‘naltirilgan guruhlar agressiv va me’yorlarga zid xatti-harakatlarni kuchaytirishi mumkin.

Shuningdek, muhokama jarayonida zamonaviy axborot muhitining, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyatning ta’siri ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. O‘smirlar axborot makonida faol ishtirok etar ekan, ular turli xulq-atvor modellari bilan to‘qnash keladilar. Mazkur modellar tanqidiy fikrlash asosida baholanmasa, destruktiv xulq shakllarining normal holat sifatida qabul qilinishi xavfi yuzaga keladi. Shu sababli axborot-psixologik savodxonlikni oshirish konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda muhim profilaktik omil hisoblanadi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllantirish alohida bir omilga emas, balki oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar muhiti va keng ijtimoiy makonning uzviy hamkorligiga tayanadi. Mazkur tizimli yondashuv asosida olib borilgan tarbiyaviy va psixoprofilaktik ishlar o‘smir shaxsining ijtimoiy moslashuvi va barqaror konstruktiv xulq-atvorini ta’minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. O‘smirlik davri shaxsiy rivojlanish va kognitiv salohiyatning shakllanishi jihatidan eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda tafakkur, xotira, diqqat, idrok va muammolarni hal etish kabi kognitiv jarayonlar jadal rivojlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarda kognitiv rivojlanish faqat biologik yetilish va individual xususiyatlarga bog‘liq bo‘lib qolmay, balki ijtimoiy-psixologik omillar bilan bevosita belgilanadi. Oila muhiti, ota-onaning tarbiyaviy uslubi, tengdoshlar guruhi bilan o‘zaro munosabatlar, ta’lim muassasalari va zamonaviy axborot makoni o‘smir tafakkurining shakllanishida, shuningdek, shaxsiy rivojlanish jarayonida muhim determinant sifatida namoyon bo‘ladi.

Kognitiv jarayonlarning yetukligi o‘smirning o‘zini anglash, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish, qaror qabul qilish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Aksincha, ijtimoiy-psixologik omillarning yetarli ta’siri bo‘lmagan sharoitda kognitiv rivojlanish sekinlashadi, bu esa shaxsiy yetuklik va ijtimoiy moslashuvning zaiflashishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, o‘smirlarda konstruktiv kognitiv jarayonlarni shakllantirishni rag‘batlantirish va ularni ijtimoiy-psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash muhim amaliy vazifa sifatida qaraladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kognitiv rivojlanish va shaxsiy rivojlanish jarayonlari uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni ilmiy asosda o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish pedagoglar, psixologlar va ijtimoiy soha mutaxassislari uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o‘smirlar bilan ishlashda ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimlarini joriy etish va rivojlantirish ularning intellektual salohiyatini oshirish, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish va shaxsiy yetuklikni ta’minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Prentice Hall, 1986. - 617 b. (Ingliz tilida) - klassik ijtimoiy-kognitiv nazariya bo‘yicha fundamental manba, kognitiv va ijtimoiy omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yoritadi.

2. Lerner, R. M., & Steinberg, L. (eds.) Handbook of Adolescent Psychology (3rd ed.). Wiley-Blackwell, 2009. (Ingliz tilida) - o‘smirlik psixologiyasi bo‘yicha keng qamrovli qo‘llanma bo‘lib, kognitiv va ijtimoiy rivojlanish masalalari tahlil qilingan.

3. Rahimova, I. I., & Bobomurodova, U. O. O‘smirlarda kognitiv rivojlanishning psixologik xususiyatlari. Luchshie Intellektualnye Issledovaniya, 2024. (Rus tilida) - o‘smirlarning tafakkur va intellektual jarayonlaridagi psixologik va ijtimoiy omillar tahlili

4. Indira I. I. Rahimova & Umida O. Bobomurodova. O‘smirlik davrida kognitiv rivojlanishning psixologik xususiyatlari. Journal of New Century Innovations, 2024. (Rus tilida) - o‘smir tafakkuri, idrok va xotira jarayonlarining ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi.

5. Fayzullayev, M. M., O‘smirlik davrida kognitiv rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar. University of Business and Science, 2025. (Inglizcha/O‘zbekcha) - oila, muhit va ijtimoiy aloqalar kabi omillarni tahlil qiladi

6. Paris, J., Ricardo, A., & Rymond, D. Child Growth and Development. Open Textbook Library, 2025. (Ingliz tilida) - bolalar va o‘smirlik davrida kognitiv rivojlanish bo‘yicha keng qamrovli manba.

7. Piaget, J. The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence. Basic Books, 1958. (Ingliz tilida) - kognitiv rivojlanishning bosqichlar nazariyasi klassik manbasi va formal operatsion fikrlash bosqichi haqida.

8. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978. (Ingliz tilida) - ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali kognitiv jarayonlar shakllanishi nazariyasi.

MUNDARIJA:

Qurbonov G'ulomjon G'afurovich Ochilboyeva Maftuna Dilshod qizi	*Matematik ta'limda differensial yondashuv tushunchasi va uning shakllanishining hozirgi holati*	**6**
Xusanova Gulasal Shuhratjon qizi Husanboyeva Xurshidabonu Muhammadamin qizi	*Axborot texnologiyalarining chet tilini o'qitish metodikasidagi o'rni va ahamiyati*	**10**
Nasirdinova Gulshoda Donyorbek qizi Abdumalikova Marjona Doniyorjon qizi	*Kollaborativ o'qitish texnologiyasi "boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" faniga tatbiq etish imkoniyati*	**13**
Alimdjanova Dilbar Negmatovna	*Jamoat salomatligini fanini o'qitishda mualliflik pedagogik texnologiyalari*	**18**
Raximova Nasiba Nuriddinovna	*O'smirlarda agressiya muammosini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari*	**22**
Bozorova Nazokat Mamasoatovna	*Tarixiy podkastlar va videobloglar o'quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish shakli sifatida*	**26**
To'rayeva Dilovar Naimovna	*Kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni tahlil etishdagi psixologik xususiyatlari*	**30**
Bobomurodova Mahzuna Ortiq qizi	*Gidronimlarda geografik va tarixiy omillarning aks etishi*	**33**
Giyasova Zuxra Raxmatullayevna	*Gaz molekulalarining tezliklar bo'yicha taqsimoti: desmos yordamida raqamli vizualizatsiya va didaktik imkoniyatlar*	**36**
Bekimbetova Gulnaz Nabatovna	*Methodology for using educational materials on natural resources in theoretical classes*	**43**
Narmuradova Rayhon Uktamovna	*Huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarini psixologik tahlilga o'rgatishning ahamiyati*	**48**
Itolmasova Nafisa Furqatovna	*Kasbiy qobiliyat tushunchasi va uning psixologik asoslari*	**51**
Yunusova Sohiba Abdulmamidovna Raxmataliyeva Marjona Xurshidjon qizi	*Jarayonlarni boshqarishda rejiniring va kaizen uslublari asosida samaradorlikni oshirish*	**54**
Narmuradova Rayhon Uktamovna	*Jinoyat sodir etishda affekt holatining psixologik va huquqiy bahosi*	**57**
Ismatova Kamola Azizjon qizi	*Bola psixik taraqqiyotida oilaning ahamiyati*	**60**
Очилова Мехрубон Суратовна	*Значение курсов повышения квалификации учителей цифровой грамотности и применению образовательных платформ на уроках географии*	**64**
Sirojov Otajon Orifjonovich	*Talabalarning o'quv faoliyatini raqamli texnologiyalar asosida tashkil qilishning integrativ mexanizmlarini takomillashtirish*	**69**
Islomov Nurtoy Nomoz o'g'li	*Talabalarda atamalar bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish*	**76**

Madaminova Gulzira Gulamkadirovna	*Ingliz tili o'qitishda o'quvchilarning kognitiv kompetensiyani rivojlantirish metodlari tahlili*	**80**
Eshmuminova Oybarchin Botirovna	*Maktabdan tashqari ta'lim strategiyalari: istiqbolli yo'nalishlar, strategik rejalashtirish va amaliy tadqiqotlar*	**84**
Ibodulloyev Nurali Sheraliyevich	*Raqamli texnologiyalardan foydalanishning ta'lim jarayonidagi o'rni*	**88**
Odamova O'g'iljon Kenjayevna	*Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning samaradorligini oshirishda ertak terapiyasining o'rni*	**91**
Shikarov Tolib Tavakalovich	*Raqamli pedagogikada adaptiv ta'lim texnologiyalari: talabalarning individual ehtiyojlarini qondirish va o'quv samaradorligini oshirish*	**95**
Raximov Azizbek Normurodovich	*Jadid munavvarlar faoliyatida vatanparvarlik tarbiyasining pedagogik mohiyati*	**99**
Shomurodova Nozima Baxriddin qizi	*Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda xorijiy tajribalar tahlili*	**104**
Xolmirzayeva Shahnoza Majidovna	*Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqillik va ijodiy tashabbusni rivojlantirishning pedagogik asoslari*	**108**
Tangirov Farxodjon Mamatyakubovich	*Loyihaga asoslangan faoliyatning o'quvchilar meta-fan kompetensiyalari va texnologik madaniyatini rivojlantirishga ta'siri*	**112**
Rasulov Rustambek Odilovich Xoshimov Mirjalol Murodjon o'g'li	*Xalqaro aloqa: mohiyati, rivojlanishi, va zamonaviy tendensiyalar*	**119**
Baratova Nozima Xidirova Gavhar Rustamovna	*Raqamli texnologiyalar asosida barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollari*	**123**
Urazaliyeva Dilraboxon Nishonboyevna	*O'smirlarda suisid xavfining bio-psixo-fiziologik mexanizmlari: masofaviy psixogen ta'sir sharoitida tibbiy-psixologik yondashuv*	**129**
Kurbonov Munis Ro'zmetova Muhabbat	*Ta'lim jarayonida pedagogik yondashuv axborotlashtirishning ahamiyati*	**137**
Farmonova Dildora Sobirovna	*Nogiron bolalarning jamiyatga moslashuvidagi to'siqlar*	**140**
Axmadova Gulbashakar Azizbekovna	*Erta bolalikda emotsional befarqlikning oqibatlari*	**143**
Tojiboyev Ziyodilla A'zamjon o'g'li	*Raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari*	**147**
Umaraliyeva Hilola Fazliddin qizi	*Talabalarning kommunikativ kompotentligi guruhiy o'zaro ta'sir samaradorligining prediktori sifatida*	**149**
Kozieva Ikbol Komilzhonovna	*Onomastics funktions*	**153**
Ismatova Dilafruz To'ymuratovna	*Zamonaviy jamiyatda oilaviy qadriyatlar transformatsiyasi: an'anaviy modeldan individualistik modelga o'tish jarayoni*	**156**
Ziyadilloyeva Malikabonu Abdulloyevna	*Approaches to studying individual soldier performance and group interaction in the armed forces*	**160**

Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li	*O'smirlik davrida kognitiv jarayonlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-muhit omillari va ularning shaxs kamolotidagi ahamiyati*	**164**
Hamroyev Jasur Umedovich	*Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt texnologiyalari asosida talabalarning innovatsion tafakkuri va muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari*	**169**
Axmadov Nazirjon Rahmat o'g'li	*Social and psychological factors in the development of positive behavior in adolescents*	**173**
Rustamov Shavkat Shuxratovich	*Pedagogical and psychological approaches to developing students' innovative competence*	**177**
Назаров Акмал Мардонович	*Психологические факторы развития креативного мышления и инновационного подхода у студентов*	**180**
Ганджиев Феруз Фуркатович	*Проявления агрессии среди подростков в социальных сетях и их психологические последствия*	**184**
Дехконбоев Шохжахон Ойбекович	*Методы и подходы судебно-психологической экспертизы при оценке эмоционального состояния личности*	**189**
Zoirov Abduqodir Askarovich	*Talabalarda diqqat sifatlari rivojlanishining psixologik determinantlari*	**193**
Xolmo'minova Yasmina Ma'murjon qizi	*Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda individual ta'lim dasturlarining samaradorligi*	**197**
Khusanova Gulasal Shuhratjon kizi, Fozilova Shakhzoda Aslam kizi	*Comparison of the effectiveness of online and offline learning*	**200**
Raximova Moxinora Xoshimjanovna Ibrohimova Feruzabonu Ilyosbek qizi	*Rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'limi taraqqiyotining ayrim masalalari*	**203**
Шарипова Умида Шавкат кизи	*Факторы и проблемы исследования гендера в социолингвистике*	**206**
Тагирова Муштарий Махсудовна	*Своеобразные черты литературных и публицистических трудов джадидов*	**209**
Narziyeva Husnora	*Norasmiy savdoning shahar iqtisodidagi o'rni*	**212**
Xomidova Mahliyo Akobir qizi	*Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturlar, ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari*	**216**
To'raqulova Nargiza Ali qizi	*Yozuvning vujuga kelishi va tilshunoslikdagi ahamiyati*	**219**
Qovlonbekov Abdulaziz Abdullajon o'g'li.	*Para sportchilarni qo'llab quvvatlashning ijtimoiy psixologik determinatlari (o'smir yoshidagi parasportchilar misolida).*	**222**
Diyorbek Abrayev Mamarajab ogli	*Translation of culturally-bound words from english into uzbek: challenges and strategies*	**225**
Sharipova Shukronaxon Baxtiyorjon qizi	*O'zbek xalq og'zaki ijodi va uni maktabgacha yoshdagi bolalar emotsional intellektini rivojlantirishda qo'llashning psixologik asoslari*	**228**

Rahmatova Nasiba Sobirovna	*Gender psixologiyasida jinsiy farqlanish muammolarini tahlil qilishda erkaklar va ayollarning rollari*	***231***
Ro‘ziyev Ulug‘bek Muzzafarovich	*O‘smirlardagi emotsional zo’’riqishlar va ularni kelib chiqish sabablari*	***238***
Mirzayeva Dilshoda Ikromjonova Sayfidinova Aziza Tolibovna	*O‘zbek va ingliz leksikasida nabotot obrazlarining metaforik talqini*	***242***
Qodirova Dilnoza Murtazoyevna	*Talabalarda professional identifikatsiya jarayonining psixologik determinantalari*	***244***
Tajibayev Shohruh Maqsudovich	*The influence of psychological characteristics on guides’ communicative skills and their professional significance*	***251***
Sharopov Suxrob Shodi o’g’li	*O‘smirlarda refleksiv xususiyatlar va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi bog‘liqlik*	***256***

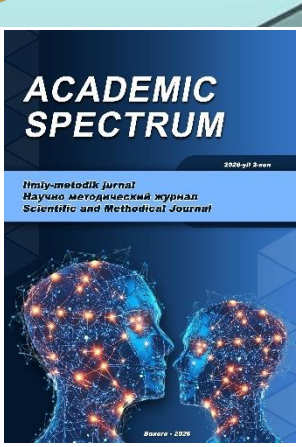

“ACADEMIC SPECTRUM”
ILMIY METODIK JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“ACADEMIC SPECTRUM” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “ACADEMIC SPECTRUM” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o’zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo’lgan asosiy talablar:

- ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- maqolaning hajmi: adabiyotlar ro’yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;
- maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so’z) va tayanch so’zlar (8-10 ta) ingliz, o’zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to’liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo’lsa, ularning har biri haqida to’liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko’rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo’llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro’yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o’ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo’lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to’liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro’yxatda ko’rsatiladi. Matn ichidagi ko’chirmadan so’ng iqtibos olingan asarning ro’yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o’rinda kitob, to’plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to’liq nomi, nashr ko’rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko’rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko’rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo’lsa, barcha savol va e’tirozlar bo’yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo’lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko’chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o’zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko’rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o’zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko’rib chiqilmaydi.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Buxoro viloyat Axborot va Ommaviy komunikatsiyalar boshqarmasi tomonidan 2025-yil 26-dekabrdagi №1273056 sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzil: https://fanistiqbollari.uz
Telegram raqami: -998 (91) 245-46-66

“ACADEMIC SPECTRUM” ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro
2026. № 2-Son.